

PSIHOSOMATIKA VRLINE U DOBA SENZIBILITETA

IVANA ZAGORAC

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

UDK: 17.034.1 Rousseau, J.-J.
Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 7. I. 2014.

Nakon kratkog osvrta na razdoblje druge polovine 18. stoljeća i elemente prema kojima se kao njegova ključna karakteristika izdvajaju ekstenzivne analize fenomena senzibiliteta, rad skicira dva prevalentna pravca istraživanja: prvi, situiran unutar medicinskog diskursa 18. stoljeća koji senzibilitet imenuje uzročnikom "živčanih bolesti" te drugi, onaj filozofijski, koji senzibilitet vidi kao instrument za postizanje vrline. Stapanje medicinsko-filozofijskih dijagnoza opimjeruje se osvrtnom na Rousseauovu naslovnu junakinju iz *Julije ili Nove Heloize*. Time se zaključno stvaraju pretpostavke za tematiziranje oboljeloga tijela, koje upravo vizualno neugodnim znakovima svoje bolesti svjedoči o moralno ugodnim, dapače i visoko poželjnim, karakteristikama osobe.

KLJUČNE RIJEČI: *bolest, doba senzibiliteta, Julija ili Nova Heloiza, Jean-Jacques Rousseau, vrlina*

UVOD

Temi psihosomatike vrline pristupamo unutar konteksta ocrtanog u razmatranjima fenomena senzibiliteta, odnosno pod vidom njegove dvovrsne analize poduzete u tzv. pred-romantičarskom razdoblju, situiranom u drugu polovinu 18. stoljeća*. Isprepletenost onovremenih filozofijskih i medicinskih analiza pod utjecajem je dvaju različitih, no međusobno povezanih značenja termina 'senzibilitet': jedno se odnosilo na tjelesnu senzibilnost na podražaje, a drugo na afektivnu, estetsku i moralnu osjetljivost. Tada aktualne filozofske teorije istraživat će senzibilitet kroz temu suosjećanja, posebno se osvrćući na ulogu suosjećanja u konstrukciji moralnosti i društvenosti. Napori medicinaru usmjerit će se na somatske pokazatelje složenih procesa komunikativnosti između čovjeka i okoline, kao i unutar čovjeka samog. Književnici će apostrofirati emocionalni aspekt takve komunikativnosti, oblikujući zasebni vid sentimentalne književnosti. U svim istraživanjima senzibiliteta očituje se propusnost granica između pojedinačnog i općeg, (prirodnih) znanosti i filozofije, fizičkoga i moralnoga, između nas i drugih.

* Značajan dio istraživanja za ovaj tekst poduzet je u okviru projekta CONVINCe-ME kojemu je autorica voditeljica. Projekt je financiran kroz NEWFELPRO program stipendiranja Vlade Republike Hrvatske koji provodi MZOS u sklopu

programa Marie Curie FP7-PEOPLE-2011-COFUND. Autorica je gost-istraživač na Institut für medizinische Ethik und Geschichte der Medizin, Ruhr-Universität Bochum, Njemačka

18. stoljeće istovremeno uzdiže senzibilitet i izražava zabrinutost za posljedice njegova djelovanja. Onovremeni diskurs o senzibilitetu daleko je od monolitnog – pozicije tumačenja, dani naglasci i izvedeni zaključci preklapaju se na šarolike načine, uz dominantno prožimanje medicinskog i filozofskog aspekta. Prevalentnost teme senzibiliteta, osobito krajem 18. stoljeća, potaknut će suvremena nastojanja za zbirnom karakterizacijom dominantne struje. G. J. Barker-Benfield (1996: xvii) govorit će o "psihoperceptualnoj paradigmi" koja referira na specifičnu *kultivaciju* senzibiliteta, usađenog u materijalističko viđenje naslijeđeno od Newtona i Lockeja. Znanstvenome diskursu koji reflektira fuziju osjetilnosti, senzibiliteta i emocija, s posljedičnim snažnim moralnim i društvenim implikacijama, Jessica Riskin (2002) dodjeljuje naziv "sentimentalni empirizam". R. S. Crane (1934) govorit će o kultu "čovjeka osjećaja", a Northrop Frye (1956) i Christopher John Murray (2004: 904–908) o "dobu senzibiliteta". A. C. Vila (1998: 2) će zaključiti da je senzibilitet druge polovine 18. stoljeća bio objektom jedinstvene intelektualne kulture te da se može govoriti o etabliranju "paradigme senzibiliteta". Senzibiliteta koji je, napominje Vila (1998: 1), bio situiran "negdje između prosvjetljenja i patologije": s jedne strane, instrument za postizanje vrline, a s druge strane, sastojak "živčanih bolesti" koje su u to vrijeme zaokupljale pažnju medicinaru. Osvrt na takvu isprepletenost tema je ovoga rada, pri čemu će nam Rousseauova naslovna junakinja iz *Julije ili Nove Heloïze* poslužiti kao ogledni primjer.

SOMATIZIRANA PSIHA

Godine 1733. ugledni liječnik George Cheyne objavljuje studiju o "živčanim poremećajima" za koje je smatrao da su toliko prisutni u Britaniji njegova doba da je knjigu naslovio *The English Malady (Engleska pošast)* (Cheyne, 1733). U "Predgovoru" ove knjige (II. odjeljak), koja je u dvije godine od objavljivanja doživjela čak šest izdanja, autor se obraća svima koji su, poput njega, skloni toj neobičnoj patnji. Poznata i kao potištenost, sumornost, posustajanje duha, histerija (kod žena) ili hipohondrija (kod muškaraca), ova je "pošast" zaokupljala pažnju ne samo liječnika nego i književnika 18. stoljeća. U takvome stanju duh je u groznici, uznemiren, dezorijentiran, ali i posve nemoćan i po okolinu bezopasan. Uz svaku bolest neizostavno se vezalo pitanje o društvenim i moralnim slabostima za koje se smatralo da ih reprezentira. Doba prije Freuda barata s konceptom tijela kao onog koje još uvijek zadržava monopol i nad svjesnim i nad nesvjesnim. Somatizirana psiha tako je pretpostavka na kojoj počivaju traktati o misterioznoj epidemiji "engleske bolesti". Zaista je nesreća, reći će Cheyne, roditi se sa slabim živcima, no oni mogu pružiti priliku za veću sreću, budući da, ako ništa drugo, oni predstavljaju branu i zaštitu pred zamkama i izazovima kojima su robusni i zdravi izloženi te se podliježući im dovode u stanje još gore od onoga u kojemu se nalaze oni rođeni sa slabim živcima. Ovi potonji tako su već po svojoj naravi skloniji nevinim uživanjima života, intelektualnoj slobodi i mentalnim zadovoljstvima. Za intelektualna zadovoljstva zasigurno nema nikakve dvojbe da je tako, s obzirom na to da su "organi za te operacije" u senzibilnim ljudima i sami senzibilni, nježniji i za intelektualne poticaje prijemčiviji (Cheyne, 1733: 14–15). Navedeni truizam ponavlja se u raznim formama i u drugim radovima (usp. Barker-Benfield, 1996; Rousseau, G. S., 1990, 2004; Riskin, 2002; van Sant, 2004). Iz opisa "živčanih bolesti" u medicinskoj literaturi 18. stoljeća proizlazi da je podložnost ovoj slabosti ujedno i privilegija, ulaznica u svijet

komunikacije na jedan poseban način, sinkronost s drugim ljudima ali i prirodom na višoj, prosvijećenoj, sofisticiranoj razini.

Onovremenim autorima posve je, naime, jasno da senzibilitet pojedinca ne opstaje u vakuumu, kao usisno mjesto vanjskih podražaja koji na mističan način skončavaju unutar pojedinca i, ako su disharmonični, napadaju njegovo tijelo u obliku melankolije, histerije ili hipohondrije. I medicinari 18. stoljeća naglasit će rezonantnost senzibilnih pojedinaca međusobno koji se, svaki s ulogom u obliku svoje jedinstvene bolesti, između sebe razumiju u igri senzibiliteta. Medicinski diskurs opisivat će senzibilitet kao posve privatni osjećaj patnje, a kojeg opet jedan senzibilan pojedinac može prepoznati u drugome i s njime se na određeni način poistovjetiti. No takva osoba, kako se čini da proizlazi iz tjelesnog i duhovnog aspekta senzibiliteta, samo će zgrabiti u patnju drugoga i unijeti je u sebe. Stoga njena "bolest" raste i jača svakim novim svjedočanstvom patnje. Tijelo će reagirati na svoj način i biti ogledalom senzibiliteta osobe. U sljedećem koraku interpretacije, koji nam se pokazuje posebno zanimljivim u kontekstu ovoga rada, reakcije tijela u obliku navedenih "bolesti" na neki će neobičan i ne posve dokučiv način svjedočiti i o višem stupnju moralnosti "oboljelog". Štoviše, ne jednu literarnu junakinju prometnut će u ideal vrline.

Na ovome mjestu valja kratko napomenuti sljedeće. Premda literatura razdoblja etablira i ženu i muškarca kao sklone "oboljenju od previše osjećaja" (izraz posuđujemo od: Foucault, prema Vila, 1997: 90), raspravljajući o hipohondriji kao muškoj, odnosno histeriji kao ženskoj varijanti bolesti, J. Mullan primjećuje da između dvoga nema prave simetrije. Niti vrlo čitani Cheyne "nikada ne govori ženskim glasom. Žena je, i nastavlja biti i u devetnaestome stoljeću, objekt muškoga proučavanja" (Mullan, 1990: 216). I drugi autori uočavaju različitu interpretaciju senzibiliteta kada je riječ o muškim, odnosno ženskim "oboljelima" u 18. stoljeću. Barker-Benfield (1996) svoju će verziju paradigme senzibiliteta, kako se manifestirala u Engleskoj, povezati s novootkrivenom pozicijom žene u intelektualnim i društvenim krugovima uz koju će se ipak više vezivati pojam senzibiliteta. A. C. Vila (1998) će, s druge strane, sugerirati "rodnu neosjetljivost" senzibiliteta u Francuskoj te argumentirati u prilog filozofijske osnove medicinskih razmatranja, koje shvaćanjâ duha i tijela sintetiziraju te transcendiraju unutar sublimnog koncepta senzibiliteta. Ta je napomena važna, s obzirom da ćemo se u nastavku usmjeriti u prvome redu na Rousseauovu Juliju koju, ako dokinemo varijantu "rodno osjetljivoga" senzibiliteta, možemo promatrati ne kao primjer nove vizije žene,¹ nego kao dinamično oslikanu alegoriju vrline, čiji je razvoj praćen i promjenama na tijelu.

¹ Rousseauovoj "novoj viziji žene" valja pristupiti oprezno. Njegova *Julija*, kao uostalom i *Emil* (posebno prva knjiga), u vrijeme kada su objavljeni izazvali su veliko oduševljenje čitateljica, što je ostalo zabilježeno u brojnim pismima koje je od njih primio. Iz pisama progovaraju zahvale za razumijevanje ženske naravi, za redefiniranje uloge žene u obitelji (posebno po pitanju majčinstva), za zagovaranje prava na osjećaje, ljubav i sigurnost. Ne može se poreći da Rousseau zaista i prezentira takvo novo viđenje žene, no, jednako tako, čini nam se da su u pravu oni kritičari koji iza Rousseauove retorike senzibiliteta i poziva na reformu morala uočavaju paternalizam i podržavanje *statusa quo*

kada je riječ o poziciji žene u obitelji i društvu. Već i površna analiza odgoja kakav Rousseau zagovara za Sofiju, imaginarnu Emilovu družicu, argumentira u prilog takve kritike. Isto uočavaju i autori s kraja 18. stoljeća, u prvome redu Nicolas de Condorcet (Marquis de Condorcet) u svome eseu *On the Admission of Women to the Rights of Citizenship* iz 1790. godine te Mary Wollstonecraft u *Obrana ženskih prava*, 1792. Kao što će, nadamo se, postati razvidno i iz ovoga teksta, Rousseau će postupno i Julijin heroizam smiriti unutar neuzburkanog obiteljskog života. Takvo "domesticiranje" bit će rezultat dugih i bolnih Julijinih istraživanja vrline.

PSIHOSOMATIKA VRLINE: PRIMJER ROUSSEAUOVE JULIJE

Rousseau će senzibilitet posve razotkriti kao predispoziciju moralnosti. U *Emilu* će ga imenovati izvorom svih strasti (Rousseau, 2007: 193), onime što omogućuje obzirna djela i ponašanje (Rousseau, 2007: 196), prirodnom sposobnošću koja Emilu omogućuje izlazak iz njega samoga, najprije se proširujući na one koje poznaje, zatim na one koji su mu slični, a uz pažljiv odgoj u konačnici i na "apstraktnu ideju humaniteta" (Rousseau, 2007: 208). Moralna dimenzija senzibiliteta, iako mu inherentna, može biti zatrta neodgovarajućim utjecajima i potisnuta površnim zadovoljstvima. Stoga će Rousseau od čitatelja svoje *Julije* (Rousseau, 1962), djela posvećenog konstrukciji senzibilnog čovjeka, zahtijevati "ono šesto čulo, ono moralno čulo kojim je obdareno tako malo srdaca" (Rousseau, 1982: 124). Rousseauovo filozofijsko uvjerenje se kroz popularnu literarnu formu stoga, riječima samog autora, preporuča kao lijek onima koji su odrasli u iskvarenosti i kao putokaz za otkrivanje zaboravljene vrline (usp. Zagorac, 2010). Rousseauova junakinja Julija paradigmatski je primjer utjelovljene vrline, dosegnute njegovanjem senzibilne naravi, ali i očitovanje prigušenoga paradoksa: podložnost snazi osjećaja istovremeno je i ulog i dokaz posebne profinjenosti, kao i uzrok i simptom disharmonije s tijelom. Konačni trijumf vrline završni je udarac opstanku tijela. Medicinska literatura posvećena ovome pitanju nikada ne ide do simboličkoga prikaza u tako čistome obliku kako to čini književnost,² no ne propušta naglašavati uzvišenost i tajnovitu posvećenost onih koji nose teret i privilegiju senzibiliteta.

Rousseauov projekt istraživanja vrlina, personificiran kroz lik Julije, ne propušta vrlinu sučeliti s aktualnim društvenim normama. Tako je i, primjerice, Julijina trudnoća izvan braka, odnosno drastično kršenje najvažnije društvene norme za ženu – one o čednosti – Rousseauu poslužila za podcrtavanje besmislenosti razloga koji Juliji i njenome ljubavniku odriču mogućnost braka.³ U doba brakova iz interesa i sveprisutne nevjere, Rousseau će Julijinu želju o braku iz ljubavi umotati u pozitivne tonove; njeno odricanje od norme čednosti nije ju učinilo ništa manje kreposnom. No do braka ipak ne dolazi. Spontani pobačaj, kao i bolest koja Juliju trajno obilježava vidljivim ožiljcima, sugeriraju početak njenog nezaustavljivog istraživanja vrlina uz popratne tjelesne manifestacije, odnosno uz promjenu "terena" na kojemu se borba za vrlinu ostvaruje. Julijin heroizam i otvoreno izazivanje društvenih normi tako se postupno zatvaraju u posve privatnu, unutarnju sferu. Istraživanje vrline postaje rat sa samim sobom, u kojemu tijelo otkriva unutarnju borbu. "Unutarnja revolucija", kako Julijin proces preobrazbe imenuje Mary McAlpin (2007: 128), tako samo formalno otpočinje još jednim okršajem s društvenim konvencijama. Ovoga puta Julija im se povinuje i ulazi u brak s partnerom koji odgovara

² Rousseau dakako nije jedini koji se posvetio prikazu senzibilne osobe. Iz niza autora ovdje ipak valja izdvojiti Samuela Richardsona i njegovu *Clarissu*, koja se Rousseaua posebno dojmila. Tako on oduševljeno piše: "Niti na jednom jeziku nije novela poput *Clarisse*, niti joj bar nalik, ikada bila napisana" (Rousseau, 2004, 311). I na Denisa Diderota *Clarissa* je ostavila dubokoga traga. On je hvalio prijatelje koji su, poput njega, plakali čitajući knjigu, a osuđivao i javno se odricao onih koji su je ismijavali. Ovi potonji ispostavili su se

nevrijednima njegova prijateljstva. Za našu temu važno je spomenuti kako je Richardson oblikovao svoju literarnu junakinju pod znatnim utjecajem liječnika Cheynea, s kojim je bio u intenzivnome kontaktu. Pažljiva usporedna analiza njihove korespondencije i *Clarisse* otkriva i vrlo direktne utjecaje. Više u: Stephanson, 1988.

³ Saint-Preux, naime, potječe iz niže društvene klase, što se ispostavlja ključnom preprekom za brak prema shvaćanju Julijinih roditelja.

željama njena oca. Konflikt osjećaja spram ljubavnika i onih spram oca, odnosno želja i dužnosti, pri toj je odluci, međutim, ipak marginaliziranoga značaja u odnosu na Julijin osjećaj krivnje da je upravo otkriće pisama Saint-Preuxa potaknulo majčinu već postojeću bolest i uzrokovalo njenu smrt. Osjećaj krivnje i strah da će ostati i bez drugoga roditelja pravi su razlozi za Julijino popuštanje. Nakon rasprave s ocem i odluke o udaji za njegova prijatelja, Julija pada u groznicu. Scena susreta oboljele Julije i Saint-Preuxa pokazuje se izuzetno važnom, a Rousseau je bira i za jedan od nekoliko slikovnih prikaza u kasnijem ilustriranome izdanju.⁴ Saint-Preux strasno i bez krzmanja ljubi Julijinu zaraženu ruku, prenoseći njenu bolest na sebe, kao da će tek zajednička bolest svjedočiti o njihovoj trajnoj ljubavi. Rousseau će do kraja knjige koristiti taj motiv, portretirajući Saint-Preuxa kao trajno obilježenog odbojnim svjedočanstvom bolesti na licu, dok će istovremeno Julijini ožiljci biti prisutni, ali jedva primjetni. Za takvu razliku McAlpin nudi objašnjenje vezano uz uzroke bolesti: dok je Julijina bolest bila izazvana trenutnim osjećajem krivnje, Saint-Preuxovo oboljenje znak je trajne i neposustale ljubavi prema Juliji (McAlpin, 2007: 139). Drugim riječima, dok Julija uspješno balansira složene emocije koje ju obuzimaju, redefinira vrline i mijenja njihovu ljestvicu prioriteta, Saint-Preux ostaje zarobljenim u sjećanjima na njihovu ljubav.

Valja zamijetiti da Rousseauova naslovna junakinjani prije zadobivanja ožiljaka od bolesti nije na tipičan način očaravala svojim izgledom. Na Julijinoj vanjštini prije preobrazbe čak i njen vjerni ljubavnik uočava nesavršenosti, upravo tolike da Juliju doživljava ne kao iluziju savršenosti nego kao prisustvo savršene prirodnosti (McAlpin, 2007: 130).⁵ Dodatnu potkrepu Julijine idealne ravnoteže između tijela i duha, kao i između prirodnosti i povinovanja društvenim konvencijama, pronalazimo i u Rousseauovu inzistiranju da je Juliju prvi poljubac s njenim ljubavnikom ošamutio, no ne i onesvjestio, što bi odgovaralo onovremenom šabloniziranom viđenju ženske čednosti. Upravo je trenutak nakon poljupca Julije i Saint-Preuxa, a ne poljubac sam, Rousseau izabrao i za prvi slikovni prikaz u izdanju praćenom ilustracijama. Julija će tako, ostajući pri svijesti nakon iznenadnog poljupca, pokazati uravnoteženost između idealne ljubavi i one koja eruptira u tjelesnim reakcijama. Saint-Preuxu je, naprotiv, poljubac uzrokovao snažna previranja, on se osjeća izbezumljenim, "otrovanim", te piše Juliji o njihovu "smrtonosnome poljupcu". Za Juliju je, s druge strane, poljubac početak pravoga puta u istraživanje vrline, istraživanje koje će do kraja biti obilježeno Julijinom iznimnošću.

Julijina magična privlačnost svoj će rasplet dobiti s njenom smrću. Nakon glasina među pukom da je njeno tijelo na neki način uskrsnulo, njen suprug će ga, u strahu od pobune, dugo ostaviti da leži na smrtnoj postelji. U konačnici će tako vidljivo, a ne samo pretpostavljeno propadanje Julijina tijela dodatno markirati njeno cjeloživotno uzdizanje do arhetipa vrline. Uz to, ta će završna epizoda pojačati kontrast između više i manje senzibilnih duša: onih koje će vrlinu promatrati isključivo kroz podložnost tijela grijehu i onih koji će razumjeti njenu sublimnost. U svome posljednjemu pismu Saint-Preuxu Julija mu obznanjuje da ju je ljubav prema njemu nanovo obuzela u punome intenzitetu, tek

⁴ *Julija* je prvotno 1761. objavljena bez ilustracija, koje su naknadno tiskane, a integrirane u tekst u izdanju iz 1764.

⁵ Rousseau tom estetičkom i moralnom balansu pridodaje i posve harmoničan prirodni okoliš u podnožju Alpa gdje ciljano smješta radnju kako bi

naglasio sinkronost senzibiliteta i prirode. McAlpin (2007: 135) će u takvoj idiličnoj "geografiji moralnosti" vidjeti tragove Rousseauove težnje o prirodnosti zadržanoj u društvenome stanju. Više o tome motivu u Rousseauovu djelu vidjeti u: Zagorac, 2010.

pred smrt ona je ponovno slobodna i bez straha od snage ljubavi. Propadanje Julijina tijela tako će nanovo podcrtati Rousseauovo inzistiranje na besmislenosti društvenih konvencija: Julija konačno postaje slobodnom od iskušenja tijela, ali i spona konvencija koje ljubav proglašavaju grijehom (usp. McAlpin, 2007: 142–143), kao da tek nestanak tijela može pokazati svu snagu i čistoću vrline.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Inzistiranje na utjelovljenom senzibilitetu otkriva tragičnu i dramatičnu determiniranost, kako sažima J. Mullan: najbolji ljudi obolijevaju. Ono što su izvana hipohondrija, melankolija i ostali "živčani poremećaji", iznutra su senzibilitet, mašta i profinjenost. Senzibilan pojedinac, prateći shemu određenu medicinskim okvirima, okreće se intelektualnome radu, osamljuje se, te mentalno i emocionalno zatvara u sferu privatnoga.⁶ Privatni osjećaj uvijek se suočava s problemom vlastitoga komuniciranja. Njegov izlazak, njegova artikulacija, moguća je jedino kroz tijelo koje prikazuje komunikativnu snagu osjećaja. Mullan stoga zaključuje da ne postoji društveni prostor za senzibilitet te da je bolest njegova prava metafora (Mullan, 1990: 239–240). Privilegija koju senzibilna osoba posjeduje tako u svojoj ekscesivnoj varijanti postaje predmetom medicinara. Unutarnji svijet, koji predstavlja dar senzibiliteta onima povlaštenima, u svojoj disharmoniji ili pukoj pretjeranosti eruptira u bolest. No nije jedino gubitak kontrole komuniciran sa svijetom kroz tijelo, moguć je i posve drugačiji razlog "oboljenja od previše osjećaja". Ambivalentnost senzibiliteta otkrivaju literarne junakinje – tako će uspjeh Rousseauove Julije u dosezanju najčišće forme vrline, odnosno postizanje posvemašnje kontrole nad "viškom osjećaja", biti plaćen propadanjem njena tijela.

Ovime su, zapravo, tek položene pretpostavke za daljnju analizu povezanosti tijela i moralnosti kako ih vidi doba senzibiliteta. Ako vanjske, vizualno odbojne znakove bolesti tumačimo u kontekstu njihove povezanosti sa stupnjem dosezanja vrline osobe, mogli bismo pretpostaviti da će takav znamen predstavljati ulog u društvenoj percepciji osobe, odnosno biti vrijedan pokazivanja ili barem neskrivanja. Za razliku od urođenih mana i tjelesnih nedostataka koji podliježu tumačenju o utjecaju mračnih sila nenadvladive snage, somatski znakovi moralnoga razvoja, iako oku možda jednako neprivlačni, čini se da otvaraju mogućnost značenjski pozitivnog preispitivanja.

LITERATURA

Barker-Benfield, G. J. (1996), *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain*, University of Chicago Press.

Cheyne, G. (1733), *English Malady, or a Treatise of Nervous Diseases of all Kinds*, London–Dublin, S. Powell.

⁶ I dok će u Engleskoj zabrinutost biti iskazana prvenstveno prema pojedincu oboljelom od "previše osjećaja", u Njemačkoj će se, kako primjećuje A. Meijer, pažnja usmjeriti utjecaju

koji takvi pojedinci imaju na društvo u cjelini. Hiperosjetljivost i orijentiranost na samoga sebe opasni su za individuu, ali i u određenoj mjeri i za društvo. Usp. Meijer, 1998, 59–63.

- Crane, R. S. (1934), Suggestions towards a Genealogy of the "Man of Feeling", *Journal of English Literary History*, god. 1, sv. 3, str. 205–230.
- Frye, N. (1956), Towards Defining an Age of Sensibility, *Journal of English Literary History*, god. 23, sv. 2, str. 144–152.
- McAlpin, M. (2007), Julie's Breasts, Julie's Scars: Physiology and Character in La Nouvelle Héloïse, *Studies in Eighteenth Century Culture*, god. 36, str. 127–146.
- Meijer, A. (1998), *The Pure Language of the Heart: Sentimentalism in the Netherlands 1775–1800*, Rodopi.
- Mullan, J. (1990), *Sentiment and Sociability. The Language of Feeling in the Eighteenth Century*, Oxford, Clarendon Press.
- Murray, C. J. (ur.) (2004), *Encyclopedia of the Romantic Era, 1760–1850*, New York & London, Fitzroy Dearborn.
- Riskin, J. (2002), *Science in the Age of Sensibility: The Sentimental Empiricists of the French Enlightenment*, Chicago, University of Chicago Press.
- Rousseau, G. S. (1990), *The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought*, University of California Press.
- Rousseau, G. S. (2004), *Nervous Acts: Essays on Literature, Culture and Sensibility*, Houndmills, Basingstoke, Palgrave.
- Rousseau, J.-J. (1962), *Julija ili nova Heloiza I–II*, Zagreb, Naprijed.
- Rousseau, J.-J. (1982), *Ispovijesti II*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Rousseau, J.-J. (2004), *Letter to d'Alembert, and Writings for the Theatre*, Allan Bloom, Charles Butterworth, Christopher Kelly (ur. i prev.), Dartmouth College, Hanover, New Hampshire, USA, University Press of New England.
- Rousseau, J.-J. (2007), *Emile, Or on Education*, NuVision Publications, LLC.
- Stephanson, R. (1988), Richard's "Nerves": The Physiology of Sensibility in *Clarissa*, *Journal of the History of Ideas*, god. 49, sv. 2, str. 267–285.
- van Sant, A. J. (2004), *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel. The Senses in Social Context*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Vila, A. C. (1997), Beyond Symphaty: Vapors, Melancholia, and the Pathologies of Sensibility in Tissot and Rousseau, *Yale French Studies* 92, str. 88–101.
- Vila, A. C. (1998), *Enlightenment and Pathology: Sensibility in the Literature and Medicine of Eighteenth-Century France*, JHU Press.
- Wollstonecraft, M. (1999), *Obrana ženskih prava*, Zagreb, Ženska infoteka.
- Zagorac, I. (2010), Rehabilitacija senzibiliteta. Filozofijska konstrukcija senzibilnog čovjeka, *Filozofska istraživanja*, god. 30, sv. 1–2 (117–118), str. 123–140.

THE PSYCHOSOMATICS OF VIRTUE IN THE AGE OF SENSIBILITY

SUMMARY

After a brief overview of the second half of the 18th century and those elements that define the extensive analysis of the phenomenon of sensibility as its key characteristic, this paper focuses on two paths of research: the first lies within medical research, which labeled sensibility as the cause of "nervous diseases", while the second lies within the field of philosophy, which labeled sensibility as an instrument for attaining virtue. The melding of the medical and philosophical diagnoses is illustrated by a review of Rousseau's female protagonist from *Julie, or the new Heloise*. This conclusively creates the necessary conditions for the theme of the sick body, the visually unpleasant signs of which in fact bear witness to the morally upright and highly desirable characteristics of the individual.

KEY WORDS: *sickness, the age of sensibility, Julie, or the New Heloise, Jean-Jacques Rousseau, virtue*